

Бавећи се питањем идеолошких корена политичких сукоба, Томас Совел у књизи: *Сукоб визија*

уводи појам визије, под којом подразумева прекогнитивни аналитички акт, који људе води кроз лавиринте сложене стварности, апстрахујући многе конкретне моменте те стварности. Визије нису резултат рационалних сазнања, оне се односе на оно што осећамо у вези људске природе, друштва, историје, пре него што је створена било каква конзистентна теорија или идеологија. Посебно су важне социјалне визије, јер политике засноване на њима воде конкретним ефектима који се распростиру по свим друштвеним областима. Увођење појма визије не само у теорију него и у политичку стварност изненадило је све социологе навикнуте на рационални вокабулар и рационалну научну комуникацију.

За неке се каже да имају визију. Визија, интересантно звучи, али нас интересују пре свега практични резултати те визије, односно: да ли њен квалитет гарантује адекватне резултате у стварности или ће она остати само прекогнитивни аналитички акт? Ово помало иронично и политички некоректно питање (а у ствари једно од кључних социолошких питања) се може поставити приликом испитивања односа између било ког идејног пројекта и стварности. Да ли добронамерност, конзистентност, теоријска смисленост идејног пројекта гарантује позитивне импликације по саму стварност приликом његове практичне примене? Да ли идејни пројекат, ма колико био кохерентан и научно оправдан може произвести адекватне резултате у стварности која функционише по својим иманентним законитостима? Да ли је довољан само "идејни пројекат" да би друштво постало боље него што јесте? Да ли је идејни пројекат резултат најрационалних и најумнијих субјеката или је он део "историјски нужног друштвеног процеса"? Значај који се придаје "идејним пројектима", али и самом појму визије, нас подсећа на то да живимо у тзв. Новом добу у којем постепено ишчезава постојећи начин схватања улоге науке у друштву. У тзв. Новом добу (о томе колико ће оно трајати не знамо ништа) наука не служи само спознаји друштва него она активно конструише друштво по мери неке идеологије. Нестају и неки конвенционални научни појмови који припадају духу модерне. На њихово место долазе речи које можемо довести у везу са америчким контракултурним покретом, алтернативним поткултурама или неким верским групама. Ако, ипак, схватимо да живимо у промењеном друштву, у друштву тзв. активних и ангажованих појединаца и група, подржаваних од разних Фондација, и занемаримо ово чуђење због увођења нових речи и њихових дефиниција у социологију али и у саму политичку стварност које је настало као део постмодерног заокрета, појам визије онако

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

како га схвата Томас Совел није без значаја. Томас Совел каже да визија није сан, нада, пророковање. Она је разумевање каузалности, ближа је слутњи него логичкој верификацији која настаје касније на бази њеног материјала. Њен материјал је оно што осећамо у вези људи, друштва, права, морала итд...

На овај или онај начин ми стално размишљамо о људској природи, о правди и неправди, поштењу и непоштењу, природи међуљудских односа, пријатељству и непријатељству, сукобима и сарадњи, богаству и сиромаштву, једнакостима и неједнакостима. На индивидуалном нивоу ставови о овим питањима артикулишу искуство протумачено рационалним сазнајним апаратом у којем се прелама, са једне стране, лична биографија, са друге стране, социо-културни, политички глобално-локални утицаји. Иако контексти конструишу и искуство и средства поимања тог искуства, они никада не воде потпуном симиларитету схватања, скупа ставова који чине поглед на свет, и структура личности. Дисмиларитет је доказ да се човек не може посматрати само са аспекта детерминистичког склопа у којем се налази, он има своју вољу, своју осећајну природу и своје потенцијале. Упркос трпљењу истих утицаја локалног или глобалног, политичког, идеолошког или културног миљеа, ми смо различити и различито мислимо. Чињеница да људи мисле, иако су условљавани и детерминисани тзв. дискурсима, ограничени својствима људске природе или друштвеним системом, говори у прилог тези да основа за минимални антрополошки оптимизам постоји. Потпуна контрола над иднивидуом од стране надиндивидуалних инстанци-система, обрасца културе, дискурса, текста, знакова, симбола, идеологија је немогућа. Постоји минимални критички субјект са којим није могуће изаћи на крај. Поништавање једног критичког субјекта на дугој страни ствара новог.

Диференцијације у схватањима о најопштијим питањима су довела до стварања тзв. органичене и неограничене визије, али и оног типа визије који представља компилацију и једне и друге групе. Такозвана ограничена визија укључује антрополошки песимизам, људска природа је по овој визији ограничена сопственим својствима. Људи су себични, похлепни, искварени, не могу се поставити изнад својих интереса, незаинтересовани су за опште добро. У строго материјалистичком сагледавању стварности трансцедентност као таква не постоји. Не постоји ништа осим личног интереса. Људска природа не само што је, по заговорницима антрополошког песимизма зла, она је такође непромењива датост. Друштво се кроз историју мења и развија технолошки и материјално, културна добра се умножавају и акумулирају стварајући светску културну ризницу, али никакве промене се не дешавају у људској моралности, осећањима и међуљудским односима.

Покушаји да се промени оваква људска природа, по мишљењу Адама Смита, представљају узалудно трошење енергије. Његову себичну природу је могуће навести да буде у функцији општег добра једино кроз инструментализацију управо тог егоизма

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

укључујући га у тржишне интеракције и систем чији ће начин функционисања довести до општег бољитка. Тржиште и систем су по том схватању невидљива рука која је у стању да савлада и контролише људску покварену природу чије зло проистиче из њене непромењиве и дубоко утемељене себичности. Људску склоност ка злочину или криминалу могу обуздати само институције. Рат не захтева неко специјално објашњење, он напросто произилази из људске природе. Мир већ, узимајући у обзир овакву злу природу људи, захтева објашњење. Ако се има у виду поквареност људи, њихова деструктивност, грамзивост, стање мира међу народима је право чудо, по мишљењу антрополошких песимиста.

Но, ограниченост и баналност људске природе се не односе само на морал, и на константацију да је човек зао. Питање способности човека да активно и рационално учествује у историји, друштву, својој заједници такође добија песимистички одговор. Рационалност појединца је ограничена његовим контекстом. Знање, онако како се схвата по заговорницима органичене визије, није базирано на разуму него на искуству. Едмунд Берк је под разумом подразумевао целину искуства народа које се испољава у његовим обичајима, предрасудама и култури. Појединац је превише слаб да би се његовом знању и његовом индивидуалном интелектуалном капиталу дао велик значај. Знање никад није индивидуалног порекла, оно је друштвено искуство многих артикулисано у понашању, осећањима, навикама. Знање као друштвено дестиловано искуство је превише комплексно да би било експлицитно артикулисано, оно се преноси уз благе модификације са генерације на генерацију, а мудрост старијих генерација има предност над знањем и информацијама с којим се суочавају и које апсорбују нове генерације. Преношењем искуства настају обичаји и специфичне карактерне црте које се несвесно прихватају и усвајају. При решавању проблема људи користе знање схваћено као акумулирано мултигенерацијско, проверено искуство а не као рефлексивно, рационално знање активног појединца. Ту је знање исто што и колекивна мудрост, а та мудрост је мудрост без рефлексивности. Појединац аутоматски прихвата постојећа схватања, не проверавајући их. Он им верује *ad hoc*, њиховим усвајањем развија у самом себи аутоперцептивно поимање у којем је једна од кључних одредница мудрост. Индивидуални нарцизам је често базиран не на умишљању појединца да поседује неке екстра врлине, да је рецимо паметнији или лепши од других, него на његовом уверењу да је лукавији и виспренији, мудрији од тих других.

Пошто је појединац вођен колективном мудрошћу која је део културе, сама култура мора бити стабилна да би била добар водич. Без те стабилности ниједан човек не зна шта је мера поштења у заједници у којој су стандарди варијабилни. Заговорници ограничене визије не верују појединцу и његовим рационалним способностима или његовој моралној природи, и зато примат дају општем, друштвеном, системском и самој култури- обичајима, акумулираном искуству, постојећим стандардима. Ако култура у себи садржи и добре и лоше елементе, појединац ће их мање активно, а више пасивно усвајати. Рецимо ако су присутни елементи ауторитарности, специфичне карактерне црте које стварају

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

ауторитарни психолошки профил, појединац ће их аутоматски усвојити као "колективну мудрост", проверено и функционално искуство које омогућује његов опстанак у друштвеном систему, али и опстанак самог система. Ако је друштво историјски навикло на одсуство политичких слобода, онда се људи у њему функционално и понашајно сналазе инструментализујући стратегије "довијања", "сакривања мишљења", "симулирања" итд.. Тамо где не постоји слобода, људи се довијају, симулирају, оправдано се плашећи последица због изговореног.

Но, ове стратегије ситуацију чине још сложенијом, узајамни скептицизам се повећава и измешта из контекста у контекст, а свака индивидуа постаје још сумњивија другима. На политичком плану то трасира пут још већој неслободи и још већој ауторитарности. Рационалност мишљења се под притиском "довијања" смањује до свог потпуног губљења у фузијама различитих димензија које се смењују у зависности од контекста своје манифестације. Интелектуалац у таквом контексту користи разне тактике сакривања које ће онемогућити идентификацију његовог стварног става-научног (који се у политичком друштву обавезно схвата као политички став), лако повија леђа и требају му године да би изговорио један обичан истинит и научни исказ. Одсуство ових објективних, научних исказа, чија се објективност не може довести у питање, још више идеологизује стварност утирући пут радикализму и екстремизму као својој реакцији. Свака нова генерација без рационалне обраде на ирационалном нивоу усваја ове искуствено проверене стратегије као једино могуће и једино разумне и тако репродукује сопствену немоћ и неслободу. Са друге стране, пристанак на неслободу може парадоксално значити опстанак која се у неслободном друштву интерпретира као срећа, па чак и довести до реализације интереса и животних циљева. Са становишта ограничене визије, ова акцептација искуствено проверених стратегија је нужна јер је способност рационалног решавања проблема на које појединац наилази минимална, а колективно искуство, ма какво оно било, увек је у предности у односу на индивидуалне рационалне способности. Услед ограничене и сужене опсервације, одсуства експликативног ума, особе без поговора прихватају оно што им њихова култура нуди и што преовладава у њиховом друштву.

Заговорници ограничене визије полазе од аксиома да опстају само прилагодљиви људи, процеси, друштва, па и културе. Но, ако култура поседује дисфункционалне културне елементе који се усвајају од стране сваке нове генерације, а то усвајање се сматра усвајањем мудрости, онда тако усвојена мудрост постаје супротност самој себи-она је наивност и гарант репродукције дисфункционалности у култури. Овај тип наивне "мудрости" смањује степен "прилагодљивости" или функционалности културе у њеној улози водича кроз живот. Дакле, ту су нужне две ствари. Прво, то је повећавање степена функционалности културних елемената и друго, оно што се "taken for granted" сматра мудрошћу мора бити посредовано рефлексивом, промишљено и испитано. Да ли је оно што се сматра мудрошћу заиста мудрост? Дисфункционалне стратегије које у неписаној форми постоје у контексту колективног искуства морају бити доведене у

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

питање посредством рационалног. По песимистима то није могуће. Дисфункционална стратегија, иако је дисфункционална, моћнија је од најрационалнијег и најумнијег појединца. Таква стратегија може да пропадне једино саморепродуковањем своје, у односу на индивидуу, моћне суштине која се на колективном нивоу манифестује као моћна наивност. У пракси, суштина те колективне наивности се испољава у приближавању стању аномије услед константног слабљења културних регулативних потенцијала и механизма.. Из овог произилази закључак да субјекти, који некритички усвајају колективну "мудрост" импрегнирану дисфункционалним елементима у ствари само репродукују услове свог живота, који их све заједно води ка аномији. Чак и кад устају против дисфункционалности, они користе средства и тактике које су проистекле из њене суштине. И такозвана доминација и такозвани отпор део су исте матрице која је у "здравом разуму" прихваћена као једино постојећа, а њена валидност потврђена вековним искуством које је интернализовано формално различитим, али суштински истим процесима социјализације. Социјализација, у ма ком облику да се одвија, треба да нас увери да није могуће умаћи контексту.

Овакво схватање контекста као нечега чему није могуће умаћи посебно је својствено ауторитарним друштвима. У њима појединци верују у ситуациони фактор, и детерминизам социјалног и наиндивидуалног. Контекст је у неким аспектима систем у којем су улоге структуриране, а појединац се само у њих убацује и постаје карика у ланцу, у другим аспектима он је такозвана клопка или замка (код нас посебно омиљене речи). Уверење да је контекст замка апендикс је схватању да је појединац немоћан а његов рационалан ум ипак баналан, док су способности сналажења минималне. Кад се ово инвидуално или на колективном нивоу усвојено схватање пребаци на терен политичке културе, оно креира оно што се зове ауторитарни профил интелектуалаца и политичара. Полазећи од претпоставке да замке постоје, али и од универзалистичког схватања о људској природи као непромењивој датости која је са својим фундаменталним својствима инхерентна свакоме (људи су сви исти, и све установе су базиране на истим принципима), потенцијални актер се конформише другима у складу са претпоставкама које унапред има о њима, а које су усвојене као део, кроз енкултурацију, инкорпориране колективне мудрости. "Рационални" закључак је: "Све је замка, ћутање је злато, мењај се у складу са тредновима општих промена". Калкулиши, све остало препусти другима. Али, по песимистима и ти други су ништа друго него вукови који брину само о својим интересима. Онда ипак преостаје ћутање и усвајање наиндивидуалног-системског или колективно несвесног, ма колико оно било банално и нефункционално на друштвеном или на индивидуално-психолошком плану. Ова стратегија се у примитвним друштвима сматра виспреном и мудроом, но она је неспојива са ангажманом који је у функцији демократизације друштва.

Поверење у рационалне способности ума, и у само знање је веће код представника неограничене визије, које условно речено можемо назвати антрополошким оптимистима. Лукавство, мудрост и искуство су овде мање значајни док су ћутање, довијање и пасивно

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

усвајање колективног својствени само интелектуално слабијим појединцима. Оптимисти полазе од тезе да постоје природне неједнакости међу људима, и да се те неједнакости испољавају управо у сфери сазнајаног, когнитивног апарата. Кад је реч о моралности, људско биће је пластичан и промењив материјал, његова природа нема фиксне границе, човек може саосећати са другима и интенционално деловати ради њихове добробити. Он поседује врлине и осећање за непристрасно и праведно деловање и просуђивање. Намерно, интенционално деловање и стварање добробити Годвин назива врлином, а врлину повезује са срећом. Човек има своје интересе али он није индиферентан према интересима других. Рат, злочин и криминал нису природне диспозиције човека. Напротив, човек осећа природну одбојност према покварености и неморалу, али ту одбојност поткопава искварено друштво и његова власт која специфичном дистрибуцијом резултата, околности и моћи, ствара неједнакости међу људима. Неједнакости у традицији неограничене визије (иако она полази од тезе да постоје неједнакости у интелектуалним потенцијалима) нису резултат природне неједнакости колико социјалних детерминанти. Сиромаштво, незапосленост и незнађе стварају услове за криминал и злочин. Већина богатих нису ни интелигентнији ни талентованији од сиромашних, већ им је сушински својствено придавање већег значаја својим интересима у односу на интересе других, ароганција и подршка ситуације. А такву вредносну оријентацију политичка власт подржава.

У вези улоге појединца у друштву, присталице тзв. неограничене визије га не виде као пасивно биће. Напротив, пасивно усвајање постојећег искуства је додељено особама сужене опсервације, јер они нису у стању да прозру превару која се крије иза "мудрости". Усвајање мудрости без рефлексije је стран концепт оптимистима. Рационални појединац решава проблеме користећи разум и разумом проверавајући исправност онога што се представља као мудрост. Ново време може да користи искуство претходних генерација, али оно такође мора узети у обзир скуп информација које нису биле доступне претходним али јесу доступне новим генерацијама. У овом приступу стварности, старије генерације са својим искуством немају априорну предност над млађим генерацијама и скупом информација са којим ове млађе генерације располажу. Искуство старијих генерација чак може бити у његовим битним аспектима инкомпатибилно проблемима са којим се суочавају савременици. Са друге стране, ако је оно и даље артикулисано и преточено у предрасуде које се конформистички и по аутоматизму усвајају, оно чак води пролонгирању проблема. Или је проблем нерешив или су стратегије проистекле из искуства старијих генерација, а од млађих усвојене потпуно погрешне? По оптимистима, рационалност је неограничена и она не воли структуриране ситуације, не поштује форму и титуле и искреније се поставља према проблемима. Не прихвата примат колективног над индивидуалним, а колективну претензију мудрости сматра илузијом за незналице.

Многе тезе које припадају неограниченој визији биле су својствене Француском просветитељству. Презир према традицији, предрасудама, устаљеним схватањима, али

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

и неограничена вера у разум, у позитивне и стваралачке могућности које леже у људској природи основа су теорије прогреса. Са друге стране, искуство 20. века, али и целе историје човечанства нам заиста говори о томе да су патње, неправде, ратови, мржње, сплетке, катастрофе било моралне било оне које се тичу ратних разарања историјске константе. По Џорџу Орвелу, све је увек било исто, постојали су Нижи, Средњи и Виши, а њихов основни профил и суштина њиховог односа се није модификовала кроз историју. Виши су одувек бити арогантни према свима, а посебно према Нижима, Средњи су увек хтели да дођу на место Виших и поткопавали њихову доминацију разним средствима, али кад стану на њихово место и они постану као бивши Виши. Ниже никад нико ништа није питао. У име њихових интереса се спроводе радикалне промене, али на крају бивају изиграни од стране нових Виших. У тоталитарним државама, по мишљењу Орвела, они који јасно говоре и имају јасан поглед бивају испарени, а напредују како их Орвел назива "ситнооки инсектолики" ликови. Нешто је ипак могуће научити од Орвела, затим из искуства претходних генерација, или искуства оног дела историје човечанства који нам је познат. Поштовање искуства акумулираног у целој историји, или искуства једног друштва је претпоставка универзалне цивилизације, али и опстанка локалних заједница. Оно није само ствар конзервативизма, него је основа идентитета, било локалног, регионалног или цивилизацијског. Друштва, државе, цивилизације "деспотске" или "слободне" су постојале пре нас, и постојаће после нас. Ова чињеница нам већ редукује наш индивидуални потенцијални нарцизам, као и наше уверење да су само наши било смислени било банални интереси битни.

Но, по речима Хане Арент, интереси постоје само у класно стабилним друштвима, одбацивање својих интереса је добар знак распада класног система и индикатор настајања тоталитаризма. Ако не припадамо ни једној класи онда немамо интересе, ако не постоје класни интереси, чије интересе онда партије заступају? Интереси су битни, али кад размишљамо о њима не можемо отићи у другу крајност, и интересима као категорији подредити све. Једино уман концепт је онај који интересе повезује са осталим људским вредностима. Категорија интереса је у стабилним демократским друштвима повезана са вредностима као што су право, правда, слобода, истина итд. Ако се материјални интереси одвајају од осталих културних вредности, и ако се остварују на штету општих интереса заштићених законским системом, и артикулисаних у вредносном поретку неког друштва, и ако се такав начин остваривања интереса оправдава разним "причицама", које проистичу из такозване колективне мудрости, онда ту мудрост треба довести у питање. Овде је тзв. мудрост аспект тзв. културне хегемоније у Грамшијевском значењу, по којем она омогућује моћнима да оправдају своја богатства и своју моћ. Стављање знака питања иза речи мудрост, не значи одбацивање самог појма, нити порицање његове релевантности. То такође не значи непоштовање искуства претходних генерација. То значи довођење у питање преовладавајућег схватања о суштини саме мудрости и о начинима на који се она користи у неком друштву. Наш антрополог Јован Цивијић је сматрао да се под њом овде подразумева довијање и плитко лукавство. Да ли је стратегијом довијања и плитким лукавством, како их је назвао Цивијић, могуће решити проблеме са којим се суочава једно друштво? Дакле, овде се не говори о односу политике на било ком нивоу и мудрости, овде се говори о улози коју лукавство или

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

мудрост имају на плану колективне и индивидуалне психологије, а индиректно се рефлектују на политичку културу и политику уопште. Ни Цвијић, ни Скерлић, Црњански, Дучић или Андрић нису веровали у функционалност стратегије довијања и плитког лукавства. Напротив, они су били разочарани јер се међу њиховим савременицима права мудрост и памет не цене, док се плитко лукавство и довијање сматрају пожељним врлинама и доказом нечије памети. Од времена када су написали своје књиге прошле су деценије, па и читав век. Но, када се данас читају, имамо утисак да су управо сада написане и да су аутори уствари сведоци нашег времена. Да ли се нешто од тада променило по питању онога што на колективном нивоу сматрамо пожељним врлинама? Које људе поштујемо, оне сналажљиве или оне поштене? Оне рационалне и вредне или оне који "лукаво" пливају у свакој реци и подсвемају се "наивнима"?

Да, дистинкције и границе које повлачимо међу људима су неугодна ствар. Оне могу водити усиљеној, такозваној манихејској подели, која је део политичког екстремизма. Но, иако не у апсолутном облику, диференцијације људи и вредности које они заступају или промовишу својим стилем живота ипак постоје. Искуство нам говори да те разлике постоје. Сврха приче о томе како су сви људи (политичари, интелектуалци, бизнисмени, итд) исти, је да сакрију и маскирају постојеће разлике међу тим истим људима. Откривање разлике неком не би ишло у прилог, психолошки или политички. Откривање бар једног релативно поштењег човека не иде у прилог оном непоштењем, јер је он изградио цео свој живот на никад изреченој тврдњи да је поштење илузија и да нигде не постоји, нити је икада игде постојало. "Он" својим животом казује да је прича о поштењу наивна прича, "млађи треба да чују његову причу и да га верно следе". Тада би његов успех био потпун. То би била победа једног погледа на свет и на људе. У таквом друштву цвета корупција, вредни и талентовани се маргинализују, они се исељавају из земље, док подобни у људском или идеолошком смислу напредују.

Са жаљењем можемо констатовати да антрополошки песимизам постоји и опстаје у деловима српског друштва стотинама година. Његов интензитет кроз време варира. Последњих година кључни елементи и ставови који припадају антрополошком песимизму (или ограниченој визији) су поново добили на снази. Људе никад не смемо генерализовати, па не можемо тврдити да је овај песимизам својствен свима. Но, он јесте својствен многима. И како га препознајемо? У давању предности материјалним интересима по сваку цену. У подређивању свих осталих вредности, истине, правде, слободе, љубави, солидарности, емпатије, управо претходно споменути "светим интересима". У схватању по којем је поштење нешто на шта се позивају само поражени и слаби. У вербално неисказаном уверењу да евентуално поштење и евентуална људскост уопште ни не постоје. У неисказаном схватању да су сви људи морално покварени. У уверењу да је моћ ситуације изнад индивидуалних моћи. У схватању живота као џунгле у којој се сви боре за опстанак, а тај циљ оправдава сва средства. Из ових схватања, наравно, проистиче неповерење у људе, сумња у сваког, окретање самом себи итд. И, на крају, оваква схватања производе слом социјалне комуникације. Политичка култура, у

Две визије

Пише: Лорна Штрбац
среда, 18 јун 2008 16:23

друштву у којем преовладава антрополошки песимизам, наравно, неће бити демократска, и наравно да ту нема дијалога нити основе за консензусе. Но, такође, јасно је да са оваквим системом вредности не можемо постати део породице европских народа, односно део Европске уније. Ако наглашавамо само вредност прагматизма и материјалистичку вредносну оријентацију, а сузбијамо и из симболичког простора уклањамо и избацујемо све симболе који асоцирају на слободу, истину, правду, солидарност, поштење, људскост, онда никад нећемо постати грађани Европе. Иако грубо звучи, такви какви јесмо прагматични и оријентисани само на личне интересе остаћемо културно "примитиван" народ. Јер, прагматизам не може бити парадигма културног уздизања.